

novi sad - 30 septembar 1960

godina VI - cena 30 dinara

SUDBINA STVARAOCA

MARKO RISTIĆ nije prestao da bude kamen smutnje, predmet žestokih književnih negacija i sporova, većih političkih inkvizitona, i to ne samo stavom izazovne nezavisnosti, pour epater les bourgeois, već per sevega stasću dijalektičara, dubinom dijalektičkog poimanja sveta, izvrsnošću i nesvodljivošću onoga što misli i onoga što po ličnom osećanju vrednosti bira i za sebe prisvaja. Nema gotovo liknosti u našoj književnoj prošlosti koja je manifestovala nerazumevanje prema literaturi (kao specifičnom fenomenu duhovnosti a da za sobom nije ostavila intimni poraz u negaciji Marka Ristića i njegovog književnog posla. Počev od pritaženih, opskurnih fašističkih kevtala, one duge falange predratnih desničarskih, dvorskih skutočnica čije su tvorevine bile samo paravan policijskom korbaču Pere Živkovića do cementiranih glava leve orijentacije, pobornika utilitarne socijalne literature, Marko Ristić je naizmenično i pod različitim vetrovima bio hvaljen i osporavan, sahranjan hvalama i vaskrsavan pokudama, optuživan za komunizam koliko za desničarstvo, za dogmatizam koliko za revizionizam, za oportunizam koliko za mržnju, za oportunizam zato što nije poginuo u Drugom svetskom ratu i još više zato što je ostao živ, za paradni nekonformizam koliko za sklonost malograđanskoj stihiji, — jednom reći za sve što je učinio i nije učinio. Ako je po srećnoj reči Milana Bogdanovića Krileža bio neka vrsta propadne izdržljivosti za svaku šovensku misao, Marko Ristić je u tom smislu svojom duhovnom pojavom značio maturu za svaku provincijalnu nedoraslost i svaki palanački duhovni vidik. Ako pri pomenu tog imena slušaš uzvikne: jaol svi su simptomi tu da je markofobija neotklonjivo paralizovala više duhovne funkcije, da je upravo i ona sama simptom jedne trajnije obolevosti čije je ime: balkanski daltonizam.

Od Ljubomira Nedića do naših dana niko u srpskoj i ne samo srpskoj književnosti nije pokrenuo toliko plodne polemike i navukao na sebe toliko mržnje i nerazumevanja kao Marko Ristić. Jedno se u toj oblasti žilavina misao više uznela svojom gvozdenom logikom i precizno ubilačkim imenovanjima stvari. Siloviti dijalektički duh, prostrana umna dvorana, i jedan iz familije vedrih stvaralaca uprkos iracionalizmu i nadrealizmu koji je unosio ili čak svoje četvrtine veka obarao na sve i svakoga, u taboru reakcije, mišići fetišizam religija, fetišizam imena, kult egoizma u porodičnom nadeću, kult dešatoga kneza i svetlejšeg gospodara. Nije skoro bilo nacionalne ili privatne, kosovske i svetosavske politure bilo da se javljala u vidu lažnomodernih defetizama ili u vidu unisonog skandiranja u glavu socijalne ulmetnosti a da nije na njoj prokličala jetka, smrtonosna inkvizitona Marka Ristića. Sotunske propovedi, kultivisanje sterilecivske nacionalne energije, period nacionalnog „poleta i bujnosti“, pod gransejstvom raznih slobodana jovanovića i jovana cvi-

jica, gromke patriotske fraze o Balkanu i Adriji, o srpskom Pijemontu, oblaci sparnih i otrovnih mirisa koji su probijali iz jednog obolevlog socijalnog organizma u proizvođač njegovih laureata, dvorskih domina i dominikana kao dukičevski šumor velura ili kao pelivanstvo drainčevskog tipa dobijali su u Marku Ristiću strasnog i pravdom nadahnutog neprijatelja i to ne u obliku valedrijske voštane strogosti, pedantne superiornosti estete, već u obliku žestoke moralne pobune i revolucionarnih relativizacija.

U fazi zastakljene privilegisanje lepote, akademski uparadjene estetike sa Bogdanom Popovićem kao zakonodavcem, Marko Ristić je ustao protiv moralne simulacije i gramizme praznine te estetike, istakao načelo nesvodljivosti umetničkih osećanja i doživljaja, pronalazio dubinske duhovne vrednosti u predelima koji izmiju kontroli razuma, nepredvidno maglašavao bliskost i vezu između tog razuma i policijskog nasilja kojim se potvrđuje njegova cenzorska nadmoćnost. A kad su se na pomolu nove, socijalističke umetnosti ukazali znaci drukčije policijske cenzure u vidu perfidnih „inženjera duša“, opasnosti novih, crvenih kamona i tabularnih jednačina stvaranja, Marko Ristić je uporno ponavljao oslobodilačku krilaticu da je dužnost inženjera da pronalaze, da je invencija u opasnosti, da nema te parole niti tog boga koji može da zameni logiku unutarnje umetničke radionice, da je jedino jevanđelju a drugo stvarna moć onih koji u rečima umetnika vide pedagoške trezore ili crkvene predikacione. Religija je uniformna duha, bez obzira na boju kojom se prikriva njena razovna moć i stepa, gvozdena snaga, tamna odanost njenom vrhovnom načelu zajednička je plavim i crvenim vernicima. Marko Ristić je naslutio opasnost jedne nove crvene religije i ni za trenutak nije kasnio da kaže prave reči o značenju novih pogroma umetnosti. Idući tako od jednog istoriskog kolouta ka drugom, prateći gibanja žive dijalektike stvarnosti, zaoštavanja tendencija u dijalektičkim zaokretima, Marko Ristić je nužno živeo na granicima linijama izdajstva proleter-ske misli o umetnosti, za levičarske doktrinare i vulgar-materijaliste, a iz sličnih razloga bio omražen kod srpske nacionalističke omladine i univerzitetске hijerarhije koja je strahovala za svoj plesnivi mir. Tako je nastao onaj strašno složen i sjajan splet okolnosti i krunisanih etiketom: slučaj Marka Ristića, koja je u pomoć, i Žilavošću paradoksa, za senjivala i odlagala stvarne analize njegovog stvaralaštva. Jeretnik za Popovića, Beliću, moderne stratimiroviće i varnave, književni dahija za estetičke puževe i suzne lirske preživelosti kafanske, božji bič za fejtionske šćardžije, porazno poučkan, bukvalno-dialektički za Živanoviće, Peroviće, Mihajloviće, Gavriloviće i Tautoviće, tvrdi orah Njegošev prema svakom površnom lakonizmu i klasifikaciji, Ristić je za četiri decenije disanja u literaturi govorio reči opomene, negatorske perspektive svesti i savesti, moralnog revolta i idea-

lizma, i ako bi za sebe mogao skromno da kaže da je kraj Kriležev sviraio drugu violinu u pamfletskom duhu sa reakcijom, priznanje strahovite harmonije u kojoj su se izrazile ove dve negatorske, optimističke misli nije nikako verbalna učtivost niti meta-manisanje ikonama. Životna i misaona putanja, čitava u definitivnoj odluci da sebe ne izneveri i pred sobom ne oblaže sopstvena izborna srodstva, ne iziskuje kaleteljne jubileje niti apriorne, emfatične rečenice. Sudbinski srsla sa onim što se u danonoćnom tkanju ili viziji otkrilo kao stasiji, ljudskom željom oplođeni život sutrašnjice, ta misao nalazi naknade u sebi samoj i onda čak kad zna za većito ponavljanje sporova, kad beleži kako „ni jedna bitka nije definitivno dobijena ali ni definitivno izgubljena“, živi životom kome se može kaleteliti sve što ona nije, ali ne može oduzeti ono što ona jeste. Delo Marka Ristića u jednom svom smislu postaje vrsta gradi-teljskog ogledala i čovek ne može da pred njim ne ponovi umnu rečenicu jedne Valerijeve Ristić: *Gledajući to delo ma ostalo kao neosetno postajemo arhitekti.*

Ako imena i dela Marka Ristića ispreplela se u dobroj meri i bolele naše arhaične usedele logike. U samom jezgru tog logičiranja nalazi se klasična krilatica o prostiranju prema pokrivaču i, po tim merilima, Marko Ristić je kriv za nešto više prostora koji je izvojevao sebi unutrašnjim rastom liknosti. Kriv je po jednim za porfračuzena osećanja za forsiran evropski artizam, po drugima za antiestetizam, za sholastičku strogost, po trećima za ostusivo misaonog sistema, za romantički verbalizam, po četvrtima za okultizam sa predumišljajem a po gibelinima za dijalektiku na federama. Primitivna dijalektika otkriva trulež u samom tkivu dijalektike i igru suprotnosti u ovom slučaju uzima kao dokaz nemoralna. Tako se u sveti dobrog dela naše književne piljanice misaoni napor Marka Ristića otklikava kao srećna igra sofistike i dijalektike, kao mađioničarski trik koji je imao sreću da se uzme kao nacionalni umetnički i ideološki prinos. Lozinka: u jato golube! svedena na prave pobude i stvarne razmere u kritičarima toga soja znači: u naše jato i prema našem tri, prema balkanskom pokrivaču. To Marko Ristić jedino nije hteo i to je njegov jedini odista blistav greh.

Druge verbalno glasnije, logički mutavje negacije dolaze iz hora regionalno patriotske kritičke operative i pod maskom estetičke brige za kreativnost u delu Marka Ristića. Osnovni monotoni napev te tužbalice, koja bi da dosegne visinu optužnice, sastoji se u uvidjanju „slabačke kreativnosti“ i stilskog bleštava tog dela. Marko Ristić je, u njihovom sočivu, više prijemnik nego izvor energija, on je enciklopedistički duh, asimilatorska priroda, on zna da vidi i neosetno prisvoji, da zaoigrane poltiorum intelektualne rečitosti i zato ne mavajuje vulkanom žestinom (koja bi morala verovatno biti ravna onoj što pokrće vodence potočare, i naplaćuje ujam u aplauzu publike);

on se pouzdano kreće u stranim kulturama, naročito francuskoj, prema tome nije originalan, neprestano naglašava moralne konkluzije estetskih činova prema tome moralista je, podaje se čudljivoj poeziji slučajna i ristiću nije malograđanskog zdravog razuma prema tome iracionalist je, nije napisao romane umesto predgovora prema tome nije kreativ, bio je ambasador u Parizu, prema tome nedosledan je u anti-konformizmu, naglašava jezgreno značenje doslednosti prema tome dogmatik je, piše o zvezdama i galaktičkim sistemima prema tome romantičar je i zakasneli astrolod dosadne vrste, zna cenu prijateljstva i ljudskih podataka u njemu i brižljivo ih neguje prema tome alburnski je i lunatički nezanimljiv i bez potresnih tvoračkih dužina — tako pri potpunoj ostusvu *etike mišljenja*, odlazi za svoje kritičare ta mrgodna, cinična pojava sve dalje i dalje od radijuskih zračenja stvaralačkog rituala, ostavljajući njima akutno pitanje položaja naše književnosti! Sudbina stvarao-c! Tužno i sjajno zrenje duhovne hrabrosti da se bude sam usred haosa, sav u vertikalni sred temenjanja, budne savesti u doba moralne atrofije, ceo broj u vladavini fragmentata, strahovita osećanja onih redjih ljudi koji hod sveta „slušaaju otmu“! Da li je dovoljna naknada tog misaonosti ono što kasnije nazivamo sudom vremena, apelacijom pokolenja?

Ako delo jednog čoveka domaće centralne težnje doba, ako se u njemu ukrštaju i doživljaju juče i sutra i kad nas ono pomaraže da se nadjemo i snadjemo u haosu pojavnih oblika sveta, da sebe zamislamo kao *buduće ljude*, ali ne u fikciji mesetara i bolesnika obolelih od virusa literature, već u viziji čoveka od delatnosti, koji nije šaptač procesa ili rentičer okrećenih grobova istorije, ako to delo doživljuje nesumnjivo potporu u rezultatu stvarnih dejstava na duhovni tok jedne zajednice ljudi, samo rečkim duhovnim evnusima ostaje da teraju nerazumnu igru sa sopstvenom kratkovidnošću i da ono što je stvarni defekt njihove organizacije proglašavaju siromaštvom jednog stvaralačkog napora. Misao Marka Ristića našla je potvrdu u tezama koje su obeležile slobodarsvo Programa SKJ, ona je, sori-bolno beleži godine plodne, borilačke akcije sa svim samozvanim inženjerima umetničkih nadahnua, hirohifovskim i ždanovskim regulama, i ako se danas dobar broj infuzorija poziva na izmislo svoje književno estetiku asocijacija, goneći po književnoj areni sličjuse „nakupaklog modernizma“ to je samo znak da su na redu nove i britke relativizacije ristićevskog kova i da ne prestaje da opominje njegova misao.

Vreme je prohajalo od famozne 48-e godine, nevidljiva su iz današnje perspektive cincarska „osećanja mere“ koja su nekada proklamovana kao čuvari umetnosti, iščezla je konferencijska leksika i unisona pevanja o Narodnom frontu kojima se nekada argumentisalo kao zdravom, trezvenom duhovnošću, fantomi socijalističkog realizma više ni za

živu glavu ne pominju oca one aktovke o „inženjerima ljudskih duša“ a naši nekadanji „prjama-linješi“ filozofi sve se više pozivaju na svoja odošnja „idejna skretanja“ i sve više utapaju u inerciji novih akademskih jednačina stvaranja. Pošto su zamorna i uzaludna poricanja nadrealizma danas manje unosna to su i šavovi njihovih negacija postali gipkiji to znači sa više trgovačke spremnosti da tom nadrealizmu, koji je i Marko Ristić prevladao još negde 1934 godine, priznaju mnogo više i gotovo uvek ono što je najmanje dinamička dimenzija nadrealizma. Ne mrzi se zato u nadrealizmu njegova silovita isključivost, despotički ton, istovremeno jakobinstvo i anarhizam, idejni monopol na stvaralačku izvornost, već upravo to čime se nadrealizam i danas ustremljuje na njihov socijalistički domazluk u vidu prolektivota i pedagoških trezora. Nije, dakle, ustoličavanje iracionalnih sila, nemarko prema ostalim ljudskim elementima, invalidni karakter nadrealističke operacije ono što uzbuđuje protivnike nadrealizma, nego njihovo antagonizam, analsmatično jezgro koje goni na nova traganja i ispitivanja a za koja okostale prirode ili muzejske veličine nemaju dovoljno ni smelosti duha ni poletnosti duše. Otuđa se mora priznati da su do sada, po čudnom preplitanju paradoksa, jedini žestoki, gvozdeni udarci po nadrealizmu dolazili od samih nadrealista i da konvencionalnoj istoriji književnosti ne ostaje drugo do klasifikacije tih dobrovoljnih odricanja nadrealista. Spoljna kritika nadrealizma, licemerna po svemnom htenju, ostala je do sada na nivou ranih utilitarističkih sema o nadrealistima „pripadnicima sijne buržoazije“ na stepenu gradjanski komotnih superiornosti prema toj „verbalnoj pobuni“, ne unoseci se u potencijale duhovnog revolta i obilazeći oko činjenice da se iz krija nadrealističke pobune regrutovao najbolji sloj lucidnih revolucionarnih aktivista. Izjava Djordja Jovanovića da bi bez nadrealizma bio možda „opskurno fašističko kevtalo“ ne uzima se nikako kao jedna soljevića oznaka za dubinsko traganje ka suštinama i prirodi nadrealističke akcije.

Ponavljati danas neosporne za-sluge Marka Ristića nije posao koji prevazilazi okvire jedne neprirodne situacije, izazvane upornom kratkovidnošću kritičara i produženim trajanjem gradjanskih recidiva. Delo Marka Ristića je dovršeno, celovito, u zasvođenosti osnovnih linija i punoći sopstvene unutrašnje muzike. Ali ono nije završeno, spremno za put u muzejske vitrine. To delo sazdanu silovitom energijom misli, čitavo u muzici tih energija, prelivaajući se iz doslednosti u život, otvarajući se na svakom zakretu istorije za nove ritmove i sazvučja duha, ostaje kao podatak jednog gvozdenog istražavanja a isto toliko kao dokument koliko jedina misao, kad ne želi plesnivi mir bronze, može da znači kao *motiv kretanja stvari*, približavajući sopstvenim umnim elanom vreme kad će čovek, lišen fizičkih i metafizičkih priroda, da se izvije, pruži po svojoj meri, postajući ne fatalna igračka istorije već njen saučesnik i arhitekt — Čovekov Čovek.

Miroslav EGERIĆ